

Makale Gönderim Tarihi: 16.04.2023

Yayına Kabul Tarihi: 01.06.2023

Araştırma Makalesi

HÂREZMŞÂH İL ARSLAN DÖNEMİNDE HÂREZMŞÂHLAR VE ABBÂSÎ HİLÂFETİ ARASINDAKİ MÜNASEBETLERE DAİR RİSALELER*

Pınar Kaya Tan **

Ceren Yaman ***

Öz

Stratejik konumu, verimli topraklarıyla tarih boyunca büyük devletlerin dikkatini çekmiş Hârezm bölgesinde, Selçuklu otoritesine karşı istiklâlini elde eden Hârezmşâhlar, (490-628/1097-1231) şüphesiz kısa zamanda Ortaçağ'ın en etkili Türk-İslâm devletlerinden biri hâline gelmiştir. Hârezmşâhlar, bilhassa Büyük Selçuklulara karşı bağımsızlıklarını elde etmeye çalıştıkları dönemden itibaren meşruiyetlerini sağlamak amacıyla Abbâsî Halifeliği (132-656/750-1258) ile temaslarda bulunmuş ve ilişkilerini her fırsatta artırmaya çalışan politikalar geliştirmişlerdir. Tesisinden ülkenin son hükümdarı Celâleddin Hârezmşâh'a (617-629/1220-1231) kadar ülkelerini idare eden bütün Hârezmşâhlar, Abbâsîler ile münasebetlerin olumlu bir şekilde ilerlemesini amaç edinmişlerdir. Hârezmşâhlar Devleti'nin tam manasıyla teşekkülü ise özellikle İl Arslan (551-567/1156-1172) devrinde, Büyük Selçuklu Sultanı Sencer'in (511-552/1118-1157) vefatı sonrası yaşanan otorite boşluğu neticesinde gerçekleşebilmiştir. Nitekim bu çalışmada Hârezmşâhların kritik bir evresinde tahta çıkarak bağımsız bir devlet tesis etme yolunda ilerleyen İl Arslan'ın, dış politikada da halifelîğe karşı izlediği siyaset incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hârezmşâhlar, İl Arslan, Abbâsîler, Selçuklular.

THE LETTERS ON THE RELATIONSHIPS BETWEEN THE KHWĀRAZM-SHĀHS AND ABBĀSĪD CALIPHATE IN THE PERIOD OF THE KHWĀRAZM-SHĀH IL ARSLAN

ABSTRACT

The Khwārazm-shāhs (r. 490-628/1097-1231), who gained their independence against the Seljuk authority in the Khwārazm region, which had attracted the attention of the great states throughout history with its strategic location and fertile lands, undoubtedly became one of the most influential Turkish-Islamic states in the middle age in a short time. The Khwārazm-shāhs, especially from the period when they tried to get their independence against the Great Seljuks, in order to ensure their legitimacy, they communicated the Abbāsīd Caliphate (r. 132-656/750-1258) and developed policies that tried to increase their relations at

* Bu çalışma Ceren Yaman tarafından Doç. Dr. Pınar Kaya Tan danışmanlığında Kırklareli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde tamamlanmış olan "Abbâsî Hilâfeti ile Hârezmşâhlar Arasındaki Münâsebetler" isimli yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Doç. Dr. Kırklareli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Orta Çağ Tarihi Anabilim Dalı, pinarkaya@klu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7025-399X.

*** Bilim Uzmanı, yaman.yceren@gmail.com, ORCID: 0000-0001-5688-8932.

Atıf: Kaya Tan, P. ve Yaman, C. (2023). Hârezmşâh İl Arslan Döneminde Hârezmşâhlar ve Abbâsî Hilâfeti Arasındaki Münâsebetlere Dair Risaleler. *Kırklareli Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Istranca Tarih Araştırmaları Dergisi*. C.1, S.2, 15-22.

every opportunity. All Khwārazm-shāhs who ruled their state from its foundation until its last ruler Djalāl al-Dīn Khwārazm-shāh, (r. 617-629/1220-1231) aimed to improve relations with the Abbāsids in a positive way. The full formation of the Khwārazm-shāhs State was only possible during the reign of İl Arslan (r. 551-567/1156-1172), because of the happened the lack of authority after the death of the Great Seljuk Sultan Sandjar (r. 511-552/1118-1157). As a matter of fact, in this study, the foreign policy of İl Arslan, who was on the way to established an independent state by ascending to the throne at a critical stage of the Khwārazm-shāhs, was examined against the Abbāsīd Caliphate.

Keywords: Khwārazm-shāhs, İl Arslan, Abbāsids, Seljuqs.

Giriş

Aral Gölü'nün güneyinde Amû Derya deltası ve çevresinde yer alan Hârezm bölgesi, elverişli coğrafî konumu, su imkânlarına sahip oluşu ve verimli toprakları sayesinde eskiden beri kalabalık toplulukları kendisine çeken ve onları rahatlıkla barındırabilen önemli bir yerleşim ve ticaret merkezi olmuştur (Özaydın, 1997, s. 217). Başkenti Gürgenç (Ürgenç) şehri olan Hârezm, genellikle bölgeye hâkim olan devletlerin görevlendirdiği valiler tarafından idare ediliyordu. Büyük Selçuklu idaresinde olduğu dönemde ise Hârezm'i idare etmeleri için Ânuşteginogulları ailesi görevlendirilmiş; Ânuştegin'in oğlu Kutbüddin Muhammed, 491 (1097) yılında Hârezmşâh unvanını kullanarak bölgenin valiliğine atanmıştır. Hârezmşâhların banisi olarak kabul edilen Kutbüddin Muhammed, 30 yıl boyunca Selçuklulara sadık bir şekilde Hârezm'de görev yapmış, nüfuz ve otoritesini artırmış, kurulacak olan devletin de temellerini atmıştır (İbnü'l-Esîr, 1987, X, s. 222-223; Kafesoğlu, 2000, s. 43; Merçil, 2006, s. 174; Özaydın, 2002, s. 484). Hârezmşâhların bölgeye tamamıyla hâkim olma mücadelesi ise Kutbüddin Muhammed'in oğlu Hârezmşâh Atsız (523-551/1128-1156) döneminde başlamış ve İl Arslan döneminde artık Hârezmşâhlar müstakil bir şekilde hâkimiyetlerini tesis etmişlerdi. Bu devirde Abbâsî Hilâfeti ise dünyevi-siyasî hâkimiyetlerini canlandırmaya gayret sarf ediyordu.

Büyük Selçuklu Devleti'nde (431-552/1040-1157) Sultan Sencer'in vefatından sonra yaşanan kargaşayı fırsat bilen Abbâsî Halifeleri zaman zaman Irak ve İran'daki emîr ve kumandanları Selçuklu otoritesine karşı kışkırtıyorlardı. Hârezmşâhların bağımsızlık maksatlı hareketleri Abbâsîler tarafından fark edildiğinde ise iki taraf arasında siyasî ve diplomatik ilişkiler ciddi şekilde artmıştı. Hârezmşâh İl Arslan'ın hüküm sürdüğü ilk yıllarda Abbâsî Halifesi Muktefî-Liemrillâh (530-556/1130-1160) idi (Özaydın, 2006, s. 145-146). Onun ardından ise Müstencid-Billâh (554-565/1160-1170) (Kayhan, 2006, s. 143-145) başa geçmiş ve İl Arslan'ın devrinde hüküm sürmüştü. Hârezmşâhların bu evresinde Abbâsî Hilâfeti ile ilişkiler daha ziyade karşılıklı mektuplaşmalar biçiminde gerçekleşmiştir. Özellikle Hârezmşâh Atsız ve oğlu İl Arslan dönemlerinde halifelige gönderilen mektuplar, Hârezmşâhların münşisi¹ Reşîdüddin Vatvât (ö. 573/1177)² tarafından kaleme alındı. Bu mektupların yer almış olduğu "Ebkâr'ül-efkâr fi'r-resâil ve'l-

¹ Münşî, sultanların öteki devletler ve eyaletlerle olan yazışmalarını, fermanlarını ve devletin çeşitli görevlilerinin tayin vesikalarını hazırlamakla yükümlü Dîvân-ı İnşâ ve't-Tuğra'nın başındaki sorumludur. Bu görev hakkında bkz. Merçil, 2015, s. 64-71; Kesik, 2021, s. 59-61.

² Münşînin çalışmaları için bkz. Örs, 2012, s. 573-574.

eş'âr", "Arâisü'l-havâtır ve nefâisü'n-nevâdir" ve "Umdetü'l-bülegâ ve 'uddetü'l-fusahâ" adlı mecmuâlar ise iki devlet arasındaki münasebetleri açık bir biçimde gösteren en önemli belgelerdendi (Ateş, 1959, s. 1-24). Mektupların yanı sıra elçilerin ziyaretleriyle de iki taraf arasındaki irtibat güçlendirilmişti. Nitekim mektupların, çeşitli resmî yazıların ve bunların yanında şair ve edebiyatçıların kaleme aldığı her çeşit sanatlı düz yazının toplandığı münşeât mecmuâları diğer Türk-İslâm devletlerinde olduğu gibi Hârezmşâhlarda da önemli kaynaklar arasında yer almıştır.

Hârezmşâh İl Arslan başa geçtiği dönemden itibaren müstakil olarak bağımsızlık ve Hârezmşâhları kuvvetlendirme siyasetini takip etmiş, yeni bölgelerin fethi için de gayret sarf etmiştir. Selçukluların iç işlerine müdahale etme fırsatı bularak hâkimiyet alanını hem askerî hem de siyasî girişimler ile genişletmeye çalışan İl Arslan, bu politikalarıyla halifeliğin de dikkatini çekebilmek için Bağdat'ta bulunan Abbâsî Halifeleri ve vezirleriyle mektupları vasıtasıyla temas kurmayı ihmâl etmemiştir. Bu noktada Hârezmşâh İl Arslan devrinde Abbâsî Hilâfeti ile ilişkilerin incelenmesi dönemin iki büyük gücü arasındaki münasebetlerin seyrini ortaya koyabilmek ve devrin diplomasisini anlamak açısından elzem olmuş; bu araştırmada da bu amaçla eldeki veriler ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Hârezmşâh İl Arslan'ın Genişleme Siyaseti

Hârezmşâh İl Arslan tahta çıktıktan sonra öncelikle ülkesindeki iç çekişmeleri bertaraf ederek devletin teşekkülünü oluşturmaya çalışmıştır. Bu amaçla o, emîr ve kumandanların bağlılığını güçlendirmek maksadıyla maaşlarını ve iktâlarını artıran bir ferman yayınlamıştır (Cüveynî, 2013, s. 263; Barthold, 2019, s. 347). Bunun yanında Sultan Sencer'e bağlılık mektubu göndermiş; Büyük Selçuklu hükümdarı da karşılığında 551 yılının Şâban ayında (Ekim 1156) Hârezmşâh'ı tanıdığına dâir menşur ve değerli hediyeler göndermiştir. V. V. Barthold, Hârezmşâh İl Arslan'ın Sultan Sencer'e gönderdiği mektuplarda bir ayrıntıya dikkat çekmektedir; Hârezmşâh Atsız döneminde Sultan Sencer'e yazılan mektuplarda Atsız "bendesî" (kul) olduğunu belirtirken; Hârezmşâh İl Arslan ise "dost" olduğu ibaresini kullanmıştır (Barthold, 2019, s. 348).

Hârezmşâh İl Arslan, merkezde otoritesini etkili kıldıktan sonra ülkesindeki karışıklıktan faydalanıp Cend ve Mangışlak bölgesini ele geçirmiş olan göçebe Türk kavimlerini bölgelerden uzaklaştırmak için onları takipte kalmış ve Selçuklu otoritesindeki boşluğun Mâverâünnehir'de yarattığı gelişmelerle yakından ilgilenmeye başlamıştır. Buna ilaveten Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar'ın 511 (1118) yılındaki vefatının ardından yaşanan hadiselerin akabinde Sultan Sencer'in de onayıyla Selçuklu coğrafyasının batısında kurulan Irak Selçuklu Devleti (511-590/1118-1194) ve hilâfet ile ilgili meselelerle de meşgul olmuştur.

Hârezmşâh'ın izlediği bir diğer siyaset de 5 Safer 536 (9 Eylül 1141) tarihinde yaşanan Katvân Savaşı sonrasında Mâverâünnehir'e hâkim olan Karahıtaylar meselesiyle ilgiliydi. Bilhassa bu bölgede etkili olan Karlukları desteklemek suretiyle aslında kendisini daha da etkili kılmak için bir fırsat yakalamak istedi. Nitekim Hârezmşâh İl Arslan, babası Hârezmşâh Atsız döneminden beri Karahıtaylara ödenmeye devam eden haracın artık ödenmemesi ve Hârezmşâhlar üzerindeki bu baskının kalkması için Karlukları himâyesine aldı. Böylelikle Karahıtaylara karşı Karlukları kullanarak bu durumdan kurtulabileceğini

düşündü (Cüveynî, 2013, s. 106-107; Barthold, 2019, s. 349; Kafesoğlu, 2000, s. 80-81; Huncan, 2007, s. 367). İleriki zamanlarda yaşanan Hârezmşâh-Karahıtay mücadelelerinde de Karluklar ziyadesiyle Hârezmşâhlar tarafında yer aldılar.

Hârezmşâh İl Arslan hükümranlığı süresince ülkesinin doğusunda ve batısında izlediği politikalar neticesinde Selçuklu otoritesine karşı bağımsızlığa giden yolda büyük yol katetmiş; yürüttüğü bu siyasetinde Karahıtaylara karşı her ne kadar ciddî bir başarı kaydedememiş olsa da bölgede Hârezmşâhların üstün bir siyasî teşkilât olarak öne çıkmasını sağlamıştır.

Hârezmşâh İl Arslan Döneminde Abbâsî Hilâfeti'ne Gönderilen Mektuplar

Hârezmşâh İl Arslan, devrin Abbâsî Halifelerine mektuplar göndererek devletinin fiili olarak tanınması konusunda ricalarda bulunmuştur. Halife Muktefî-Liemrillâh ile iyi ilişkiler kurmaya çalışmış, halifenin vefatının ardından yeni Abbâsî Halifesi Müstencid-Billâh'a gönderdiği mektupta da taziyelerini iletmiş, Hârezm halkının da kendisi gibi üzüntü içerisinde olduğunu, Hârezm bölgesinde üç gün yas ilan edildiğini belirterek hilâfete bağlılığını sunmuştur. Ayrıca Bağdat'ta Halife Muktefî-Liemrillâh için yapılan cenaze törenine katılmadığı için özürlerini dilemiştir (Bünyadov, 2003, s. 36).

Öncelikle Abbâsî Halifesi Muktefî-Liemrillâh'a gönderilen mektuba bakılacak olursa, Hârezmşâh İl Arslan'ın Irak Selçuklu Sultanı Muhammed b. Mahmûd (547-554/1153-1159) ile Halife Muktefî arasındaki olumsuz havayı dağıtmak üzerine izlediği siyaseti ve halifeye bu hususta görüşlerini iletmesi nazar-ı dikkati celb etmektedir. Nitekim halife ile Sultan Muhammed arasındaki gerginlik, sultanın kendisi adına hutbe okunması isteğini halifenin gerçekleştirmeyişinden kaynaklanmaktaydı. Halife Muktefî-Liemrillâh'ın Irak Selçuklu Sultanı olma hususunda Muhammed b. Mahmûd'un amcası Melik Süleyman Şah'ı desteklemesi ise mevcut gerginliği körüklemekteydi. Selçuklu tahtını daha çok hak ettiğini düşünen Sultan Muhammed b. Mahmûd, Hârezmşâh İl Arslan'dan destek görmüştü (Barthold, 2019, s. 349; Kafesoğlu, 2000, s. 75; Luther, 1964, s. 54-56). Irak Selçuklu Sultanı'nın halifenin nazarında otoritesini artırmak için Hârezmşâh'ı kendi tarafına çekmeye çalıştığı da anlaşılmaktadır.

Halifenin bu hamleleri üzerine Sultan Muhammed b. Mahmûd, Hârezmşâh'a elçi göndererek durumu bildirdiğinde, Irak Selçuklu Sultanlığı ile ilişkileri müspet bir hâlde ilerletmek isteyen Hârezmşâh, Abbâsî Hilâfeti ile bu konu üzerine irtibat sağlayacaktı. Katvân Savaşı'ndan sonra Karahıtayların Müslüman Türkler üzerinde kurmuş olduğu baskının da farkında olarak Selçuklu otoritesinin yeniden inşasını kendi devletinin geleceği açısından da önemseyen Hârezmşâh İl Arslan, Sultan Muhammed b. Mahmûd'u desteklemenin daha uygun bir politika olduğuna kanaat getirerek düşüncelerini halifenin vezirine gönderdiği mektupta şu şekilde ifade etmiştir:

“Allah'ın barışı müminlerin emîri Muktefî-Liemrillâh'ın üzerine olsun; kulunuz yüce Allah'tan Peygamber'e, sarayına ve dostlarına afiyetler diler. Uzak ve yakın herkesin malumudur ki, Halife el-Muktefî-Liemrillâh, elçilerin ülkesinin ve imamlık makamının en şöhretlisidir. Sadık ve samimi köleniz, size olan uzaklığına rağmen, Hârezm'in savunmasıyla meşgul olmasaydı ve her yıl kâfir Türklerle savaşmasaydı, itaatkâr

kanatlarıyla hizmet ifa etmek için size uçardı. Fakat engel teşkil eden sebepler açık ve özrümüz bellidir. Kölenizin, Abbâsî hânedanına olan bağlılığı ve hayatı boyunca onlara itaat için göstermiş olduğu çabalar, aydın bakışla sır değildir...

Kudretli Sultan Muhammed b. Mahmûd'u Allah başarılı vasıflarla donatmıştır ve o [Sultan Gıyâseddin Muhammed], bu durumu ortadan kaldırmak için hazırlık yapmıştır. Fakat halifenin hayır duâları olmadığından, amacını gerçekleştirememiştir. Bu arada kulunuzun kulaklarına geldi ki, sultana karşı lütfkârlılığınızda bir hayli mesafe alınmıştır. Eğer bunun sebebi kudretli sultan tarafından geliyorsa, kulunuz bundan sorumludur. Çünkü sultanı birleşmenin engebeli zemininden düze, yükseklerden itaat bahçesine indiren odur. Fakat mesele hizmetinizdekilerin arasından ikili oynayan ve karışıklık çıkaran insanlar sebebiyle ise halifenin iyi niyetinden, kötülere karşı mücadele talep edilir. Eğer sultan, halifeye karşı itaatten biraz uzaklaşırsa, bu işi temizlemek için dikkatsiz davranılmaz, özellikle de kudretli sultanın gücünden Müslümanların, umutlarının karşılanmasını ve zayıf memleketlerin ve zavallı halkın zalimlerin elinden kurtarılmasını bekledikleri bu zamansa... Halife'nin İslâm'a bağlı olanlara karşı, iyiliklerinin ispatı çoktur, bu hayırlı işi ihmal etmeyip nazarı dikkate alırsa mutlu eder. Köleniz, yüce fermanınızın haberini beklemektedir ki bununla o [Hârezmşâh İl Arslan kendisinden bahsediyor], bunları göz önünde gerçekleştirsin ve dürüstlüğün izlerini takip etsin!" (Reşîdüddin Vatvât, 1315, s. 19-24; Horst, 1996, s. 36-38; Horst, 2012, s. 338-339).

Abbâsî Halifesi Muktefi-Liemrillâh'a övgülerini ve bağlılığını belirten ifadelerle başlayan mektupta Hârezmşâh İl Arslan, Müslüman olmayan Türklerle mücadelesinden, sınırları muhafaza ettiğinden, bulunduğu coğrafyada yaşanan çalkantılardan ve sulhu getirme gayretlerinden bahsetmiştir. Ardından karışıklıkların ancak bütün Müslümanların anlaşmasıyla çözülebileceğini, Irak Selçuklu Sultan Muhammed'in de burada büyük sorumluluk aldığı ve başarıya ulaşmak için halifenin hayır dualarının gerekliliğini vurgulamıştır. Ayrıca sultandan kaynaklanan bir sıkıntı var ise bunun sorumluluğunun şahsında olduğunu, çünkü hükümdarı bu ittifaka ve itaate kendisinin ikna ettiğini, bununla birlikte eğer sıkıntılar halifenin çevresindeki iki yüzlü kişilerce çıkarılıyorsa bu durumda da kötülere karşı mücadele edilmesi gerektiği belirtilip mektubun devamında halifenin bu konudaki kararının beklenildiği ifade edilir (Azar Nasırabadi, 2021, s. 89). Risalenin gönderiliş tarihi tam olarak saptanamasa da Muhammed b. Mahmûd'un hüküm dönemine tekabül eden 547-554 (1153-1159) yılları arasında kaleme alındığı aşikardır. Tarihî devir ve şahsiyetler göz önüne alındığında Hârezmşâh İl Arslan'ın Halife Müstencid-Billâh'a yazdığı bu mektubun bir nüshasını halifenin vezirine gönderdiği bilinmektedir (Barthold, 2019, s. 348; Kafesoğlu, 2000, s. 75; Horst, 2012, s. 340).

Babasının 2 Rebûlevvel 555 (12 Mart 1160) tarihinde vefatının ardından hilâfet makamına geçen Müstencid-Billâh döneminde de Hârezmşâh İl Arslan tarafından Abbâsîlerle dostane ilişkileri muhafaza etmek ve geliştirmek amacıyla harekete geçilmiştir. Halifeye öncelikle Muktefi-Liemrillâh'ın ölümünden duyulan derin üzüntüleri ve taziyeleri bildiren bir mektup gönderilmiştir. Hârezm'de üç gün yas tutulduğu, akabinde yeni halifenin tahta çıkışına ise halkın sevindiği, Müstencid-Billâh adına hutbeler okutulup sikkeler bastırıldığı mektupta zikredilmiştir. Yine aynı risalede halife övülüp tebrik edilmiştir (Reşîdüddin Vatvât, 1315, s. 24-27; Horst, 2012, s. 340; Azar

Nasırabadı, 2021, s. 89-90). İl Arslan halifelikle tesis ettiği iyi ilişkileri Müstencid-Billâh devrinde de korumaya çalışmış, saygıda kusur edici bir hareket ve davranışta bulunmaktan imtina ederek halifeye muhabbet ve ihtimamla yaklaşmıştır. Tahta çıkar çıkmaz halifeyi tebrik etmesi ve ülkesinde sabık halife için yas merasimi düzenlemesi bunun ispatı niteliğinde olmuştur.

Hârezmşâh İl Arslan döneminde hilâfet ile tesis edilmeye çalışılan ilişkilerde yalnızca halifeye hitaben mektuplar yazılmamıştır. Dönemin Abbâsî Halifelerinin vezirleriyle de irtibat kurularak münasebetlerin pekiştirilmesi amaçlanmıştır. Nitekim yine İl Arslan tarafından kaleme aldırılan başka bir mektupta şu ifadeler yer almaktadır:

“Allah vezire uzun ömür ihsan etsin. Geçen sene, Irak sarayında meşhur bir adam olduğunu iddia eden Sa’dü’d-devle adındaki birisi vasıtasıyla büyük dîvândan dostça bir mektup aldım. Onun varışıyla birlikte hürmet sancağını çektim ve küçük büyük herkesten onun taşıdığı mektupta yazılan her şeyi işittim. Mektubun içinde, benim Halife el-Müstencid’e bağlılığımı işaret edenler, zâtıma ve bölgenin âyan ve eşrafına aittir. Ben o uğur getiren bağlılığı, henüz beşikteyken dindar babamın yaptığı gibi yerine getiriyorum. Bu üzerine benim ağacımın dikildiği ve tabiatımı oluşturan bir Atsız geleneğidir ve içinde benim dinim sağlamlaşmış, zaman ve mekâna göre değişmeyen imanım kuvvetlenmiştir. Halifelik tahtına oturduğuna dair güzel haberi aldığımdan beri, bu ülkenin Cuma vaazlarını güzel ve vakur yaptım, sikkelerini bastırdım ve üzerlerine Halife el-Müstencid’in uğurlu adını yazdırdım. Bu arada ülkede asayişsizlik, isyan alevleri ve felaketler yavaşladı...”³

Hârezmşâh İl Arslan’ın, yazılış tarihi zikredilmemiş olsa da, Halife Müstencid-Billâh’ın tahta çıktığı 555 (1160) yılından sonra gönderdiği anlaşılan bu mektubu, o dönemde vezir olan İbn Hübeyre’ye⁴ hitaben yazmış olması mümkün görünmektedir (Horst, 1996, s. 42; Horst, 2012, s. 344). Halifenin sarayında tanınan bir kişi olan Sa’dü’d-devle aracılığıyla Hârezmşâhlara ulaşan önceki bir mektubun varlığından da burada bahsedilmiştir. İki taraf arasındaki ilişkilerin devlet adamları nezdinde giderek ilerlediği günümüze intikal etmemiş başka mektupların yazılmış olduğu da nitekim bu mâlûmattan anlaşılmaktadır.

Hârezmşâh İl Arslan Halife Müstencid-Billâh’a bağlılığını bildirmiş, adını hutbelerde okuduğunu zikretmiştir. Mektubunun devamında ise kendi işlerinden ve ilgilendiği meselelerden de bahsetmiştir. Halifeyi ziyaret edemediğini çünkü o sırada İslâm hudutlarını kâfirlere karşı müdafaa etmekle uğraştığını, devlet işlerinin kendilerini bu anlamda engellediğini belirtmiştir (Azar Nasırabadı, 2021, s. 90).

³ Mektubun tamamı için bkz. Reşîdüddin Vatvât, 1315, s. 31-34; Horst, 1996, s. 42-43; Horst, 2012, s. 343-344.

⁴ İki Abbâsî Halifesi devrinde de vezirlik makamına getirilmiş İbn Hübeyre hakkında bkz. Hançabay, 2017, s. 45-72; Aykaç, 1999, s. 83-84).

Sonuç

Hârezmşâhlar, Büyük Selçuklu Devletine bağlı bir idare iken zaman içerisinde siyasî ve askerî hamleleriyle büyük bir devlet haline gelmiştir. Sultan Sencer'in ölümü ile Selçukluların yaşamış olduğu otorite boşluğunun İl Arslan tarafından bir fırsat olarak değerlendirilmiş, Hârezmşâhlar bundan sonra Büyük Selçuklu Devleti'nin mirasına sahip çıkarak Horasan ve İran coğrafyasında hâkimiyetlerini kabul ettirir hâle gelmişlerdir.

Halifeliğin üzerinde yıllardır sürmekte olan Selçukluların siyasî egemenliği, Sultan Sencer'in vefatıyla ve halifelige yakın konumda olan Irak Selçuklularının da iktidar mücadeleleri yaşamalarıyla giderek sarsılmıştı. Bununla birlikte Abbâsî Halifeleri çevrelerinde yaşanan bu çekişmelerden istifade etmeye başlamışlardı. Bu noktada Hârezmşâh İl Arslan'ın hilâfet ile bizzat irtibat tesis etmesi Abbâsîlerin bölgedeki değişken politikalarda artık rol oynamalarını da sağlamıştı. Hârezmşâh İl Arslan döneminde halifeye yazılan mektuplardan anlaşıldığına göre diplomatik ilişkiler daha ziyade halife tarafından meşruiyetin kazanılması ve olumlu münasebetlerin devam ettirilmesi yönünde olmuştur. Nitekim anlaşılana o ki; Abbâsîler, Hârezmşâhlara destek olarak ya da diğer devletlerle münasebetlerde bulunarak bölgede hâkim konumda olmayı istemişlerdir. Dikkat çekici bir diğer husus ise Hârezmşâh İl Arslan'ın da Abbâsî Hilâfeti ile iyi ilişkileri bürokrasinin her kademesinde tesis etmeye gayret göstermesiydi. Onun sadece halifelere değil Bağdat'ta görev yapan halifelik vezirlerine de mektuplar göndermesi zekice bir hareket olmuş ve iki taraf arasındaki dostluk ilişkilerini pekiştirmiştir. Nitekim İl Arslan'ın bu siyaseti kendisinden sonra gelen Hârezmşâhlara da miras kalmıştır.

KAYNAKÇA

- Ateş, A. (1959). "Raşid al-Din Vatvât'ın Eserlerinin Bâzı Yazma Nüshaları". Tarih Dergisi. X. 14. 1-24.
- Aykaç, M. (1999). "İbn Hübeyre". DiA. XX. 83-84.
- Azar Nasırabadi, Gülseren. (2021). Hârezmşâhlar Döneminde Diplomasi ve Elçilik Faaliyetleri. Ankara: Altınordu Yay.
- Barthold, V. V. (2019). Moğol İstilasına Kadar Türkistan. Türkçe trc. Hakkı Dursun Yıldız. İstanbul: Kronik Kitap.
- Bünyadov, Z. (2003). Hârezmşâhlığı ve Enuşteginler Devleti. İstanbul: Derin Yayınları.
- Cüveynî. (2013). Tarih-i Cihan Güşa. Türkçe trc. Mürsel Öztürk. Ankara: TTK Yayınları.
- Hañçabay, H. İ. (2017). "Abbâsîler'in Son Dönem Vezirlerinden Ebü'l-Muzaffer Yahya b. Hübeyre (ö. 560/1165). MÜİFD. 53. 45-72.
- Horst, H. (1996). "Arabische Briefe der Horazmshahs an den Kalifenhof aus der Feder des Rasid ad-Din Watwat". ZDMG. 25-43.
- Horst, H. (2012). "Reşideddîn Vatvât'ın Koleksiyonunda Hârezmşâhlardan Halifelige Yazılan Arapça Mektuplar". Türkçe trc. Ergin Ayan. ODÜ Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi. III. 6. 327-344.
- Huncan, Ö. S. (2007). Türk Hakanlığı Karahanlılar (766-1212), İstanbul: IQ Yayınları.

- İbnü'l-Esîr. (1987). el-Kâmil fi't-Târîh. Türkçe trc. Abdülkerim Özaydın. X. İstanbul: Bahar Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (2000). Harezmsahlar Devleti Tarihi. Ankara: TTK Yayınları.
- Kayhan, H. (2006). "Müstencid-Billâh". DİA. XXXII. 143-145.
- Kesik, M. (2021). Selçuklu Müesseseleri ve Medeniyeti. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Luther, K, A. (1964). The Political Transformation of the Seljuq Sultanate of Iraq and Western Iran 1152-1187. Ph.D diss. University of Princeton.
- Merçil, E. (2006). Müslüman Türk Devletleri Tarihi. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- MERÇİL, E. (2015). Selçuklular Zamanında Dîvân Teşkilâtı (Merkez ve Eyalet Dîvânları). İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- ÖRS, D. (2012). "Vatvât, Reşîdüddin". DİA. XLII. 573-574.
- ÖZAYDIN, A. (1997). "Hârizm". DİA. XVI. 217-220.
- ÖZAYDIN, A. (2002). "Kutbüddin Hârezmşâh". DİA. XXVI. 484-485.
- ÖZAYDIN, A. (2006). "Muktefî-Liemrillâh". DİA. XXXI. 145-146.
- Râvendî. (1999). Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr. Türkçe trc. Ahmed Ateş. II. Ankara: TTK Yayınları.
- Reşîdüddin Vatvât. (1315). Mecmâ'atü Resâ'ili Reşîdiddîn el-Vatvât. nşr. Muhammed Fehmî. I. Kahire.